

Iwona Żuraszek-Ryś

Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego

Nazwy własne w powieści *W zaraniu* Teodora Tomasza Jeża¹

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule są nazwy własne z powieści *W zaraniu* Teodora Tomasza Jeża². Impulsem do podjęcia tego tematu stały się słowa autora zamieszczone we wstępie do analizowanego utworu:

Powieść, którą pod tytułem „W ZARANIU” czytelnikom ofiaruję, odnosi się do współczesnych Bułgarii dziejów, do momentu odrodzenia się narodu. Spotkałem się z trudnością pewną, którą obejść musiałem. Gdybym się do historii stosował ściśle, byłbym musiał na teatr akcji powieściowej wprowadzić osobistości żyjące. Ażeby niedogodności tej uniknąć, zapożyczyłem u dziejów tło i na tle tym nakreślić się starałem obraz momentu jak najwierniejszy. Osobistości, które wprowadziłem, są to działacze historyczni, przedstawieni pod postacią typów, jakie się urobiły pod wpływami, dzięki którym naród zapomniany wyszedł na widownię polityczną. Postacie historyczne, a nawet i miejscowości występują w powieści pod pseudonimami. [s. 5]

1 Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną i zmodyfikowaną wersję abstraktu przygotowanego na VI Міжнародному науково-методичному семінарі з болгарської мови, літератури, культури та історії (VI Międzynarodowe naukowo-metodyczne seminarium bułgarskiego języka, literatury, kultury i historii), Berdiańsk 18–19 maja 2017 roku. Zaprezentowana wówczas wypowiedź była ograniczona do bułgarskich nazw własnych z analizowanej powieści.

2 Podstawę badawczą pracy stanowi edycja powieści z roku 1948, która ukazała się w Warszawie (wszystkie cytaty pochodzą z tego wydania, w nawiasie podano numer strony). Jej tekst został oparty na pierwszym wydaniu książkowym z 1889 roku. Przy okazji warto dodać, że powieść *W zaraniu* była pisana dla warszawskiej „Gazety Polskiej” i tam też była drukowana w odcinkach w 1886 roku (nr 140–185).

Wobec takiej zapowiedzi pisarza interesujące wydało się zbadanie nazw własnych występujących w tej powieści i zastanowienie się m.in. nad następującymi kwestiami: jaki charakter mają wprowadzone przez Jeża onimy, czy wśród nich można wskazać autentyczne leksykalnie (słownikowo) i denotacyjnie (odpowiadające w rzeczywistości konkretnym obiektom) nazwy (skoro w stosunku do nazw osób i miejscowości użył autor pseudonimów, to należy przyjąć, że powinny się one odnosić do płaszczyzny pozatekstowej, realnojęzykowej), a jeśli tak – to jaki jest ich stosunek do przestrzeni rzeczywistej. Należy przy tym dodać, że podjęte w artykule rozważania nie będą się ograniczać tylko do ustalenia relacji nazewnictwa literackiego do autentycznych onimów, ale będą miały również na celu przedstawienie aspektów funkcjonalnych wybranych typów nazw, a także specyfiki przyjętych przez Jeża rozwiązań, uwarunkowanych charakterem jego twórczości. Ze względu na wyznaczone cele, a także bogactwo materiału onimicznego analiza obejmie głównie ojkonimy i antroponimy.

W zaraniu to utwór opisujący sytuację w Bułgarii w okresie poprzedzającym wojnę moskiewsko-turecką. Jego akcja rozpoczyna się około 1872 roku, przed bułgarskim powstaniem kwietniowym, i rozgrywa m.in. w Kriwienie, Ruszczuku i Szistowie. Przywołana w powieści *Kriwena* to najprawdopodobniej miejscowość Kriwina położona pomiędzy Szistową (*Szistowa* – miasto leżące nad Dunajem, na wschód od Ruszczuku, dziś Swisztow) a Ruszczukiem (*Ruszczuk* – miasto portowe nad Dunajem, dziś Ruse). Poza tymi ojkonimami w utworze przywołano także inne nazwy bułgarskich miejscowości: *Gabrowo* (miasto w północnej Bułgarii, położone nad Jantrą), *Kazanlik* (miasto w środkowej części Bułgarii, obecnie Kazanłyk), *Lom* (miasto w północno-zachodniej Bułgarii), *Nikopolis* (miasto w północnej Bułgarii, obecnie Nikopol), *Rahowa* (najprawdopodobniej chodzi o miasto Orjachowo w północnej Bułgarii), *Stara Zagora* (miasto w środkowej Bułgarii, w książce pojawia się również turecka nazwa tej miejscowości – Eski Saghra), *Szumla* (miasto w północno-wschodniej Bułgarii, obecnie Szumen, także w tej postaci w książce), *Sofia* (obecna stolica Bułgarii i jedno z największych miast tego kraju), *Tyrnowa* (miasto położone w północno-centralnej Bułgarii nad Jantrą, dziś Wielkie Tyrnowo), *Warna* (miasto w Bułgarii nad Morzem Czarnym, w jego okolicach rozegrała się w 1444 roku bitwa, w której śmierć poniósł król Władysław III Warneńczyk), *Widdyń* (miasto w północno-zachodniej Bułgarii, położone nad Dunajem, obecnie Widyń)³.

3 Informacje o bułgarskich nazwach miejscowych zostały pozyskane z <https://bg.wikipedia.org/wiki>.

Spośród wymienionych bułgarskich toponimów w powieści najczęściej pojawiają się pierwsze trzy wskazane ojkonimy (*Kriwena*, *Ruszczuk* i *Szistowa*), co wskazywałoby na umiejscowienie akcji powieści właśnie w okolicy tych miejscowości. Ponadto prawie wszystkim przedstawionym w utworze bułgarskim miejscowościom przypisał Jeż autentyczne leksykalnie i denotacyjnie nazwy. Tylko dla dwóch (*Kriwena* oraz *Rahowa*) brak jest właściwych słownikowo mian, ale na podstawie podanych przez pisarza deskrypcji można wskazać odpowiadające im w rzeczywistości konkretne miejsca: w przypadku *Rahowy* chodzi najprawdopodobniej o miasto Orjachowo, a w przypadku *Kriweny* – najprawdopodobniej o Kriwinę, która leży poniżej Szistowy, przy ujściu Jantry do Dunaju. Jej umiejscowienie odpowiadałoby zatem powieściowej Kriwenie:

Jedna z wpadających do Dunaju rzeczka nosi nazwę Jantry. [...] Rzeczka ta, zabierająca z sobą ze strony prawej i lewej rzeczek pomniejszych dużo, wpada do Dunaju poniżej miasta Szistowa, w oddaleniu stanowiącym jedną trzecią drogi z Szistowy do Ruszczuku. Jantra w okolicy, którą przepływa, odgrywa niemałą rolę. Doliną jej przechodzi droga prowadząca przez Bałkany do Kazanliku, do Eski-Saghra i dalej do Adrianopola. U ujścia przeskakuje przez nią trakt pocztowy [...]. Turcy na trakcie most murowany przez rzekę rzucili, przy moście tym Cincar mehanę postawił, a za mehaną stanęło chałup kilka i sformowała się osada, której się dostała nazwa: Kriwena. [s. 7–8]

Wskazanim nazwom miejscowości można zatem także przypisać istniejące realnie miejsca. Najprawdopodobniej są to nazwy autentyczne, ale być może wskutek zawodnej pamięci pisarza przytoczone zostały w innej postaci⁴.

Wobec powyższych ustaleń teza o literackim pseudonimowaniu miejscowości z obszaru Bułgarii jest nie do przyjęcia. W tym wypadku lepiej byłoby chyba mówić o symbolicznym użyciu tych nazw, wykraczającym poza właściwą im funkcję denotacji. Akcja utworu rozgrywa się bowiem w północnej części Bułgarii, którą Jeż poznał w czasie swoich emigracyjnych wędrówek po Słowiańszczyźnie południowej, natomiast najbardziej rewolucyjne ośrodki bułgarskiego ruchu wyzwolenczego koncentrowały się głównie – jak pisała Wanda Smochowska-Petrowa [1975: 78–79] – w czysto bułgarskich miasteczkach podbałkańskich. Może ze względu na tę ograniczoną znajomość innych

4 Nie można wykluczyć, że w wypadku zapisu tych dwóch ojkonimów mamy do czynienia z pomyłką autora, wynikającą z niewłaściwego zapamiętania nazwy. Takie potknięcia zdarzały się Jeżowi, na co wskazywał m.in. Stojan Subotin [zob. np. 1969: 49].

części Bułgarii pisarz zaznaczył, że miejscowości występują w powieści pod pseudonimami? Przywołane miana należałoby zatem traktować jako odpowiedniki tych bułgarskich miejscowości, w których prowadzono działalność konspiracyjną i podejmowano walkę zbrojną.

Poza wymienionymi powyżej bułgarskimi toponimami w utworze zostały odnotowane także nazwy spoza Bułgarii. Jedną z dość często pojawiających się jest *Bukareszt* – nazwa miasta, w którym kształcił się Stojan i w którym funkcjonował komitet rewolucyjny, oddziałujący na społeczeństwo bułgarskie. To stamtąd, a także z *Brailly*, dostarczano zabronione dzienniki i książki. Kolejne ognisko wspierające działalność młodych bułgarskich bojowników znajdowało się na terenie Serbii: w *Belgradzie* funkcjonował komitet rewolucyjny, a w *Kladowie* z ochotników bułgarskich sformowano oddział.

Należy również dodać, że poza przywołanymi powyżej ojkonimami w powieści zostały odnotowane jednorazowo także inne nazwy miejscowości rumuńskich (*Babadag*, *Galac* – obecnie Gałac, Tulcza) oraz serbskich (*Radujewac*). Wymienione one zostały głównie jako miejsca na trasie odbywanych wędrówek i podróży: „Obszedłem Dobrudżę; byłem w Tulczy, w Babadagu, w Warnie, w Szumli, chodziłem po wsiach i po kiszlach...” [s. 230].

W utworze pojawiły się ponadto nazwy pozabalkańskich miejscowości. Ze względu na poruszaną tematykę, dotyczącą stosunków turecko-bułgarskich, kilka razy zostały odnotowane miana odnoszące się do siedziby władz imperium osmańskiego – dzisiejszego *Stambułu*, nazywanego wtedy *Konstantynopolem*, a wśród krajów słowiańskich znanego również jako *Carogród* (*Carogród* – 7 razy, *Konstantynopol* – 4 razy i *Stambuł* – 1 raz), a także znajdujące się wtedy pod panowaniem tureckim *Akry* (obecnie Akka) jako miejsca zesłań: „[...] jeżeli zaś znajdą pisma, będą cię wodzili z apsu do konaku, z konaku do apsu, będą ciebie rozpytywali, szturchali, w pięty bili, głodzili, męczyli, ażeby w końcu albo powiesić, albo do Akry (St. Jean-d’Acre) na gnicie odesłać” [s. 80].

Poza nazwami miejscowymi związanymi z państwem osmańskim odnotowano także: *Heidelberg* (w którym uczył się Piotr – jeden z synów Baby Mokrej) oraz *Genewę*, *Odessę*, *Paryż*, *Wiedeń* (w których przebywał podróżujący po Europie drugi z synów Baby Mokrej – Dragan), *Paryż* (również jako miejscowość, z której pochodził krawiec, u którego zatrudnił się Nikoła).

Przywołane powyżej ojkonimy to przede wszystkim, tak jak w wypadku mian odnoszących się do miejscowości bułgarskich, nazwy autentyczne pod względem leksykalnym i denotacyjnym. Większość zarówno jednych, jak i drugich onimów pełni funkcję lokalizacji przestrzennej, stanowiąc tło rozgry-

wających się wydarzeń⁵. Zostały zatem wprowadzone do powieści m.in. w celu uprawdopodobnienia opisywanej rzeczywistości. Należy jednak zwrócić uwagę, że lokalizacja nie ogranicza się tu tylko do przestrzeni geograficznej, ale należy ją też postrzegać z perspektywy określonego historycznie czasu. Dawne warianty zarówno współczesnych bułgarskich nazw miejscowych, jak i innych przedstawionych w powieści są nośnikami informacji o czasie prezentowanych zdarzeń. Na przykład nazwy *Ruszczuk*, *Szumla* były używane w okresie niewoli tureckiej, natomiast później zostały zastąpione odpowiednio przez *Ruse*, *Szumen*. Użyte przez Jeża funkcjonujące wtedy nazwy są więc świadectwem zmian historycznych, jakim podlegały miejsca, do których się odnoszą. Odzwierciedlają one ich burzliwe dzieje, a także wskazują na dany okres historyczny.

Przywołane okronimy można traktować jako nośniki informacji nie tylko o przeszłości, ale również o kulturze, tradycji opisywanych regionów. W czasach, kiedy tworzył Jeż, interesowano się problematyką słowiańską i istniało zapotrzebowanie społeczne na literaturę opisującą mało wtedy znaną historię oraz przestrzeń topograficzną czy kulturową Bałkanów. Pisarz, osadzając akcję powieści na obszarze Bułgarii i wprowadzając nazwy innej niż polska proveniencji, przybliżał rodzimym czytelnikom ten odległy region i wzbogacał w ten sposób ich wiedzę o prezentowanych miejscach, zwłaszcza że realia opisane w utworze nie były mu obce.

Warto dodać, że w celu uprawdopodobnienia opisywanej przestrzeni Jeż posłużył się także innymi typami toponimów: nazwami państw lub krain (*Bulgaria*; *Dobruża* ‘kraina w południowo-wschodniej Europie, między dolnym Dunajem a Morzem Czarnym, w Rumunii (północna część) i Bułgarii (południowa część)’; *Rumelia* ‘autonomiczny okręg imperium tureckiego, utworzony z części południowej Bułgarii na mocy decyzji kongresu berlińskiego 1878, ze stolicą w Płowdiwie’; *Tracja* ‘kraina historyczna na Półwyspie Bałkańskim (po 1923 w granicach Grecji, Bułgarii i Turcji)’); nazwami obszarów

5 Podstawowy repertuar funkcji nazw własnych w tekście literackim został ustalony przed laty przez Aleksandra Wilkonia [1970]. Wyodrębnione przez badacza funkcje onimów (lokalizacyjna, socjologiczna, aluzyjna, treściowa, ekspresywna) zostały z czasem wzbogacone przez innych autorów w jeszcze kolejne (m.in. impresywną, emotywną, werystyczną, informacyjną, dydaktyczną, informacyjno-dydaktyczną). Ponadto badacze zwrócili uwagę m.in. na konieczność hierarchizacji wskazywanych funkcji [Sarnowska-Gieffing 2003], a także ich rozpatrywania w odniesieniu do różnych płaszczyzn. Zdaniem np. Artura Rejtera „[r]epertuar funkcji nazw własnych w tekście literackim [...] uzależniony jest przede wszystkim od specyfiki materiału tekstowego poddanego obserwacji: autora, epoki, gatunku, a nawet pojedynczego utworu” [Rejter 2019: 81].

(*Balkany, Półwysep Bałkański*); nazwami górskimi (*Szıpka* ‘przełęcz w Bułgarii, w Wysokiej Starej Planinie (Bałkany), w Pasmie Szıpczańsko-Treweńskim’); nazwami wodnymi (*Dunaj; Jantra* – rzeka w Bułgarii, prawy dopływ Dunaju; *Marica* – rzeka w Bułgarii, Turcji i Grecji; *Tundza* – rzeka w Bułgarii i Turcji, lewy dopływ Maricy; *Morze Czarne; Morze Egejskie*).

W wypadku zatem i innych typów nazw geograficznych mamy do czynienia z formami rzeczowymi, podlegającymi weryfikacji pozatekstowej. Mimo więc zapowiedzi Jeża, że miejscowości występują w powieści pod pseudonimami, należy stwierdzić, że przywołane przez niego miana, odnoszące się zarówno do miejscowości, jak i do innych obiektów geograficznych, to przede wszystkim formy autentyczne pod względem leksykalnym i denotacyjnym, wskazujące na konkretne miejsca w rzeczywistości pozajęzykowej. Wprowadzając te onimy, pisarz chciał przede wszystkim uzyskać autentyzm opisywanych miejsc oraz zdarzeń.

Zgodnie z zapowiedzią pisarza nie tylko miejscowości, ale i postaci historyczne występują w tej powieści pod pseudonimami. Przyjrzyjmy się zatem kolejnemu typowi onimów, zwracając uwagę również na to, czy pojawiające się na kolejnych stronach powieści nazwy osobowe można przypisać konkretnym, autentycznym postaciom.

Okazuje się, że według badaczy niektórzy wykreowani bohaterowie są wzorowani na osobach rzeczywistych⁶. Jedną z głównych postaci *W zaranii* jest *Nikoła* – młodzieńca owczarz, który przywędrował do Ruszczuku, aby zdobyć wiedzę. Wraz z rozwojem umysłowym obserwujemy też rozwój duchowy młodzieńca, budzenie się u niego świadomości narodowej i chęci walki o wolność ojczyzny. Prototypem tej postaci był zdaniem Wandy Smochowskiej-Petrowej Zachary Stojanow, który w *Zapiskach* przedstawił swój rozwój od pasterza do rewolucjonisty. Ważną rolę w powieści odgrywa także *Baba Mokra* – matka młodych rewolucjonistów, która staje się symbolem, matką bułgarskich powstańców walczących o wyzwolenie ojczyzny. Jej prototypem była postać historyczna – Tonka Tichonowa Obretenowa⁷, zwana też Babą Tonką. Jeden z synów Baby Mokrej *Dragan* to w rzeczywistości Angeł Kynczew – rewolucjonista. Bohater literacki (podobnie jak i odpowiadający mu pierwowzór) popełnił samobójstwo, gdy został wytropiony przez żandarmerów tureckich.

6 Badaczom udało się dokonać deszyfracji niektórych bohaterów [zob. np. Dinekow 1970: 64–66; Smochowska-Petrowa 1975]. Przy podawaniu pierwowzorów postaci literackich korzystano z rozstrzygnięć Smochowskiej-Petrowej [1975: 79–81].

7 O tym, że *Baba Mokra* jest wzorowana na Tonce Obretenowej, pisał także Petyr Dinekow [1970: 64–66].

Na podstawie dokonanych przez badaczy ustaleń można stwierdzić, że przedstawionym powyżej postaciom historycznym nadał Jeż miana literackie. W przypadku *Nikoły* i *Dragana* nie są to jednak ich pseudonimy, lecz wymyślone przez pisarza nazwy. Posłużenie się takimi mianami odpowiadało zaprezentowanym na początku utworu artystycznym założeniom Jeża, który nie chciał czynić głównymi bohaterami postaci żyjących jeszcze w czasie powstawania tekstu. Inaczej jest natomiast z bohaterami drugoplanowymi. Te historyczne postaci w większości występują na kartach powieści pod swoimi imionami i nazwiskami⁸:

- a) *Baczo Kiro* ‘bułgarski bohater narodowy, nauczyciel, literat, historyk, animator kultury, folklorysta (1835–1876)’;
- b) *Hadzi-Dymitr/Dimitr* (właśc. Dimityr Nikołow Asenow) ‘hadzi ze Sliwna, jeden z największych bułgarskich wojewodów okresu odrodzenia narodowego (1837–1868), do spopularyzowania tej postaci przyczynił się wiersz Christa Botewa pt. *Hadzi Dimityr*, opublikowany w 1873’;
- c) *Stefan Karadża* ‘bułgarski bohater narodowy (1840–1869), wraz z Hadzi Dimitrem wiosną 1868 roku stanął na czele formacji czetnickiej’;
- d) *Liuben Karawelow* (właśc. Luben Karawelow) ‘bułgarski pisarz, prozaik, publicysta i działacz polityczny (1834 lub 1837 – 1879)’;
- e) *Petko Sławejkow* ‘bułgarski poeta, folklorysta, publicysta i polityk; czołowy twórca i działacz odrodzenia narodowego’;
- f) *Panajot Titow* (właśc. Panajot Hitow) ‘bułgarski rewolucjonista, dowódca czety (1830–1918)’;
- g) *Filip Tabi* (właśc. Filip Totju) ‘wybitna postać bułgarskiego ruchu wyzwolenia narodowego w XIX wieku (1830–1907)’.

Wymienione powyżej postaci pojawiają się w tekście w celu zarysowania tła historycznego. Ich antroponimy pełnią zatem przede wszystkim funkcję werystyczną, uwypuklając prawdziwość opisywanych zdarzeń. Ponadto nazwy te lokalizują wydarzenia w określonym czasie historycznym i przestrzeni geograficznej. Wprowadzenie do utworu tych bułgarskich rewolucjonistów oraz działaczy politycznych wynikało z uznania dla ich zasług i służyło m. in. określeniu motywacji poczynań powieściowych młodych bułgarskich bojowników (np. „zamach desperacki hadzi Dimitra (1868) przyczynił się także niemało do poruszenia umysłów” [s. 48]). Zdaniem Henryka Czajki należeli oni do najdzielniejszych: „Ich działalność i czyny bohaterskie inspirowały utwory folklorystyczne, a imiona i nazwiska bohaterów utrwaliła pieśń ludowa” [Czajka 1975: 26].

8 Informacje o tych postaciach zostały pozyskane z <https://bg.wikipedia.org/wiki>.

W celu zarysowania tła historycznego wprowadzono do tekstu również miana władców tureckich: *Abdul-Azis* (Abdülaziz) ‘sultan turecki, zrzucony z tronu i zamordowany w 1876 roku’ („Berło dzierżył podówczas Abdul-Azis” [s. 74]); *Abdul-Medżid* (Abdülmecid I) ‘sultan turecki w latach 1839–1861’; *Selim* i *Soliman* ‘nazwy sultanów tureckich’ („Turcja jednak uległa ogólnemu państw losowi: ze szczytu potęgi spadła i spadała coraz to niżej, słabła coraz to bardziej i nie mogła już pozwalać sobie, jak kiedyś za Solimanów i Selimów” [s. 353]), a także wysokich rangą urzędników: *Stefan Vogoride* ‘urzędnik osmański pochodzenia bułgarskiego’; z kolei powieściowy *Aristarchi-bej* był najprawdopodobniej wzorowany na znanym późniejszym dyplomacie tak samo się nazywającym, a wykonującym wcześniej obowiązki prawnika prowincjonalnego.

Grupę nazw odnoszących się do przestrzeni pozatekstowej dopełniają antroponimy postaci pochodzących z innych poza bułgarskim i tureckim narodów (*Cezar*, *Liszt*, *Mickiewicz*, *Sadyk Pasza* – *Michał Czajkowski*, *Scaevola*, *Świętosław Igorowicz*), a także nazwy bohaterów biblijnych i mitologicznych (*Annasz* i *Kajfasz*, *Gabriel*; *Jowisz* i *Leda*). Pełnią one przede wszystkim funkcję swego rodzaju ornamentu, stając się źródłem asocjacji, porównań („Wydało się jej, że Stojan, jak Cezar «przyjdzie, zobaczy, zwycięży» i z nią «pod wieńcem stanie»” [s. 352]; „Równocześnie z ukazaniem się mastyki na stole odezwała się muzyka cygańska, nie taka atoli, jaka bywa na Węgrzech, gdzie Cyganie grywają marsze, czardasze i utwory Liszta nawet, ale pierwotna, polegająca na znaczeniu taktu, podszytem meloepą żalosań” [s. 26]).

Z przedstawionych powyżej rozważań wynika, że również w wypadku nazw osobowych, które pojawiły się w tym utworze, można wskazać takie, które odnoszą się do konkretnych osób z rzeczywistości pozaliterackiej, przy czym część z nich została wymieniona z imienia i nazwiska, a część obdarzona innymi określeniami, zwanymi przez Jeża pseudonimami. Taki sposób postępowania był uwarunkowany, o czym już była mowa, założeniami poczynionymi przez pisarza. Niewykluczone też, że mówiąc o pseudonimach, autor miał na myśli użycie symboliczne nazw. Badacze niejednokrotnie bowiem zwracali uwagę na to, że w utworach bałkańskich, mimo iż nie dotyczą one bezpośrednio problematyki polskiej, mamy równocześnie do czynienia z opowieścią o Polsce i Polakach, można odnaleźć wyraźne nawiązania do polskiej sytuacji politycznej. Możliwe jest zatem, że w przedstawionej na kartach powieści historii Bułgarii doszukiwał się Jeż analogii do sytuacji swojej ojczyzny i możliwości wyzwolenia spod obcego jarzma, a występujące w niej postaci traktował jako punkt odniesienia dla wszystkich osób, które podejmowały działalność konspiracyjną w imię wyzwolenia ojczyzny.

Należy dodać, że antroponomów odnoszących się do autentycznych postaci jest w tej pracy niewiele, gdyż dzieło to reprezentuje taki typ powieści, w której głównymi bohaterami są postaci fikcyjne, a postaci historyczne należą do głębi perspektywicznej utworu.

Jeśli chodzi o miana postaci fikcyjnych, to zgodnie z zasadą prawdopodobieństwa bohaterowie pochodzenia bułgarskiego zostali obdarzeni antroponomami zaczerpniętymi przede wszystkim z języka bułgarskiego (ale także z innych języków słowiańskich), a bohaterowie innego pochodzenia – mianami charakterystycznymi dla krajów, z których się wywodzili (należy przy tym zauważyć, że tych ostatnich jest niewiele, najczęściej używa się wobec nich określeń stanowisk, pełnionych funkcji, np. *milazim*). Przywołane w tekście obce antroponimy postaci fikcyjnych pełnią przede wszystkim funkcję socjologiczną, wskazując na przynależność narodową bohaterów.

Wśród imion i nazwisk odpowiadających budową językowi bułgarskiemu znalazły się⁹: *Anka* – odpowiednik pol. im. *Anna*; *Christo* – odpowiednik pol. im. *Krzysztof* (w tekście pojawia się też forma żeńska utworzona od tego imienia – *Christica*); *Ilja* – zniekształcona postać bułg. im. *Ilija*, którego pol. odpowiednik to *Eliasz*; *Marika* – odpowiednik pol. im. *Maria*; *Marko* – odpowiednik pol. im. *Marek*; *Nikola (Nikola)* – odpowiednik pol. im. *Mikołaj*; *Peto / Petko* – odpowiednik pol. im. *Piotr*; *Stanko* – odpowiednik pol. im. *Stanisław*, a także: *Piotr*, *Stefan* i *Stojan* – imiona mające taką samą postać w języku polskim. Ten ostatni antroponom należy w Polsce do bardzo rzadkich (choć był już poświadczony, tak jak i inne przywołane imiona, w średniowieczu¹⁰), natomiast jest dość częsty wśród Słowian południowych.

Z antroponomów pochodzących z innych języków południowosłowiańskich należy wskazać takie, jak: *Dragan*, *Dumitr*, *Groždan*, *Ilenka*.

Wprowadzenie nazw nawiązujących budową do określonego narodu czy regionu nadało tej powieści odpowiedni nastrój, stworzyło koloryt lokalny. Odpowiada też znamiennej dla powieści, wpisującej się w nurt realistyczny funkcji mimetycznej, zakładającej odwzorowanie nazewnictwa pozaliterackiego charakterystycznego dla określonego miejsca i czasu przez uprawdopodobnione onimy.

Reasumując, w utworze pojawiło się wiele różnorodnych ojkonomów i antroponomów, które wzbogaciły charakterystykę świata przedstawionego, sygnalizując m. in. czas i miejsce, do których odnoszą się tekst i przedstawiona

9 Przy ustalaniu antroponomów bułgarskich korzystano z rozstrzygnięć zawartych w *Słowniku imion* [Janowa, oprac. 1991].

10 Zob. odpowiednie tomy *Słownika staropolskich nazw osobowych* [Taszycki, red. 1965–1983].

w nim problematyka. Wśród zanalizowanych onimów można wskazać zarówno takie, które nie odsyłają do przestrzeni pozatekstowej, jak i takie, które odpowiadają w rzeczywistości konkretnym obiektom. W stosunku do tych ostatnich posłużył się Jeż w większości prawdziwymi mianami (zwłaszcza w wypadku ojkonimów), a tylko niektórym, mimo wcześniejszej zapowiedzi, nadał inne nazwy. Nie są to jednak pseudonimy. W takiej sytuacji teza zwłaszcza o miejscowościach, które występują pod pseudonimami, jest nie do przyjęcia. W kontekście przytoczonej na początku tekstu wypowiedzi pisarza onimom z analizowanej powieści można by jednak przypisać nowy wymiar. Mimo zatem że wiele z nich odnosi się do osób lub miejsc autentycznych, to trzeba by je potraktować jako swego rodzaju pseudonimy-symboli, w szerszym zakresie odnoszące się do przestrzeni społeczno-politycznej. Celem pisarza było bowiem opisanie kształtowania się postaw wolnościowych i przemian, jakie zachodziły nie tylko wśród określonej przestrzennie grupy, ale też w całym narodzie bułgarskim, budzenia się świadomości narodowej oraz nastrojów rewolucyjnych w całej ówczesnej Bułgarii. Tak zarysowane odniesienia odpowiadają specyfice twórczości Jeża, traktującego pisarstwo jako środek służący do osiągnięcia wyznaczonych celów. W tym wypadku – poprzez dążenia wolnościowe ujarzmionych Bułgarów, ich walkę o niepodległość – wskazania Polakom drogi do odzyskania utraconej niepodległości¹¹.

Bibliografia

Tekst źródłowy

Jeż Teodor Tomasz (1948), *W zaraniu*, Czytelnik, Warszawa.

Literatura

Czajka Henryka (1975), *Walka o wolność w bułgarskich pieśniach ludowych XIX wieku*, „Pamiętnik Słowiański”, t. 25, s. 25–36.

Dinekow Petyr (1970), *Postać Bułgarki w powieści Zygmunta Miłkowskiego „W zaraniu”*, w: *Braterstwo – przyjaźń. Szkice z dziejów przyjaźni polsko-bułgarskiej*, oprac. Jan Świerczyński, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, s. 64–66.

11 Zdaniem Wiesława Ratajczaka „[t]rudno mówić o pełnej analogii przedstawionych faktów z losami Polski, jednak właśnie dostrzeżenie różnic doprowadziło do krzepiącego wniosku – Polacy (w przeciwieństwie do Bułgarów) nie są narodem, który musiałby uświadamiać sobie własne istnienie” [Ratajczak 2006: 48].

- Janowowa Wanda i in., oprac. (1991), *Słownik imion*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kosyl Czesław (1993), *Obce nazwy osobowe w polskiej literaturze pięknej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica”, t. 27, s. 149–156.
- Kosyl Czesław (1998), *Nazwy własne w literaturze pięknej*, w: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. Ewa Rzetelska-Feleszko, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Warszawa–Kraków, s. 363–387.
- Ratajczak Wiesław (2006), *Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Milkowski) i wiek XIX*, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań.
- Rejter Artur (2019), *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Sarnowska-Gieffing Irena (1993), *Funkcje nazewnictwa w satyrze staropolskiej*, w: *Onomastyka literacka*, red. Maria Biolik, Wydawnictwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Olsztyn, s. 101–106.
- Sarnowska-Gieffing Irena (2003), *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Taszycki Witold, red. (1965–1983), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1–6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Smochowska-Petrowa Wanda (1975), *Polskie powieści o bułgarskich walkach wyzwolńczych drugiej połowy XIX wieku*, „Pamiętnik Słowiański”, t. 25, s. 73–93.
- Subotin Stojan (1969), *Legenda i prawda o powieściach południowosłowiańskich Teodora Tomasza Jeża*, „Pamiętnik Literacki”, t. 60/2, s. 41–63.
- Wilkoń Aleksander (1970), *Nazewnictwo w utworach S. Żeromskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Źródła internetowe

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Akka> [dostęp: 26 marca 2020]

<https://encyklopedia.pwn.pl> [dostęp: 26 marca 2020] (Dobrudza, Jantra, Marica, Rumelia, Szipka, Tracja, Tundża)

<https://bg.wikipedia.org/wiki> [dostęp: 26 marca 2020] (antroponimy: Бачо Киро, Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Любен Каравелов, Петко Славейков, Панайот Хитов, Филип Тотю; oјкопимy: Габрово, Казанлък, Кривина (област Русе), Лом, Никопол, Оряхово, Русе, Свищов, Стара Загора, Шумен, Велико Търново, Видин)

Iwona Żuraszek-Ryś

Proper Names in the Novel *W zaraniu* by T. T. Jeż

The article presents the proper names from the novel *W zaraniu* by T. T. Jeż. The subject of the overview focuses on oikonyms and anthroponyms, with particular emphasis on the relation of literary naming to authentic onyms. Additionally, the functional aspects of the selected types of names are examined. Simultaneously, the article analyses the specific solutions adopted by T. T. Jeż, conditioned by the character of his literary production.

KEYWORDS: T. T. Jeż; novel; literary onomastics; oikonyms and anthroponyms.

dr Iwona Żuraszek-Ryś – Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Zielonogórski; zainteresowania badawcze: onomastyka (zwłaszcza toponimia oraz nazewnictwo miejskie Zielonej Góry i okolicy), historia języka polskiego, język pisarzy.